

De Romeinse fibulae uit Oudenburg

Vince VAN THIENEN

[Eng] *This article discusses the research done on the brooches found in the late Roman fort and burial site at Oudenburg (Belgium). The first part aims to explain the context of the finds and typochronological data of the brooches from the excavation Oudenburg-Spegelaere on the southwest corner of the fort. Furthermore, it attempts to place these finds in a wider network by comparing some similar finds from other sites and their main distribution. The second part focuses specific on the crossbow brooches. After a short introduction about the research history, the article continues with the technological and social interpretation derived from the detailed measurements and observations of the brooches from both the fort and burial site.*

[Ned] *Dit artikel is de uiteenzetting van het onderzoek op de fibulae die gevonden zijn in het laat-Romeinse castellum en grafveld van Oudenburg. Het eerste deel behandelt de vondstcontext en typochronologische gegevens van de fibulae uit de opgraving Oudenburg-Spegelaere op de zuidwesthoek van het fort. Bovendien wordt er getracht om deze vondsten in een breder netwerk te plaatsen aan de hand van enkele vergelijkende voorbeelden en hun distributie. Het tweede deel concentreert zich specifiek op de kruisboogfibula. Naast een korte inleiding over voorafgaande studies, worden de vondsten uit het fort en het grafveld onderworpen aan gedetailleerde metingen en observaties, om nieuwe technologische en sociale interpretaties aan te reiken.*

1 Laat-Romeins Oudenburg

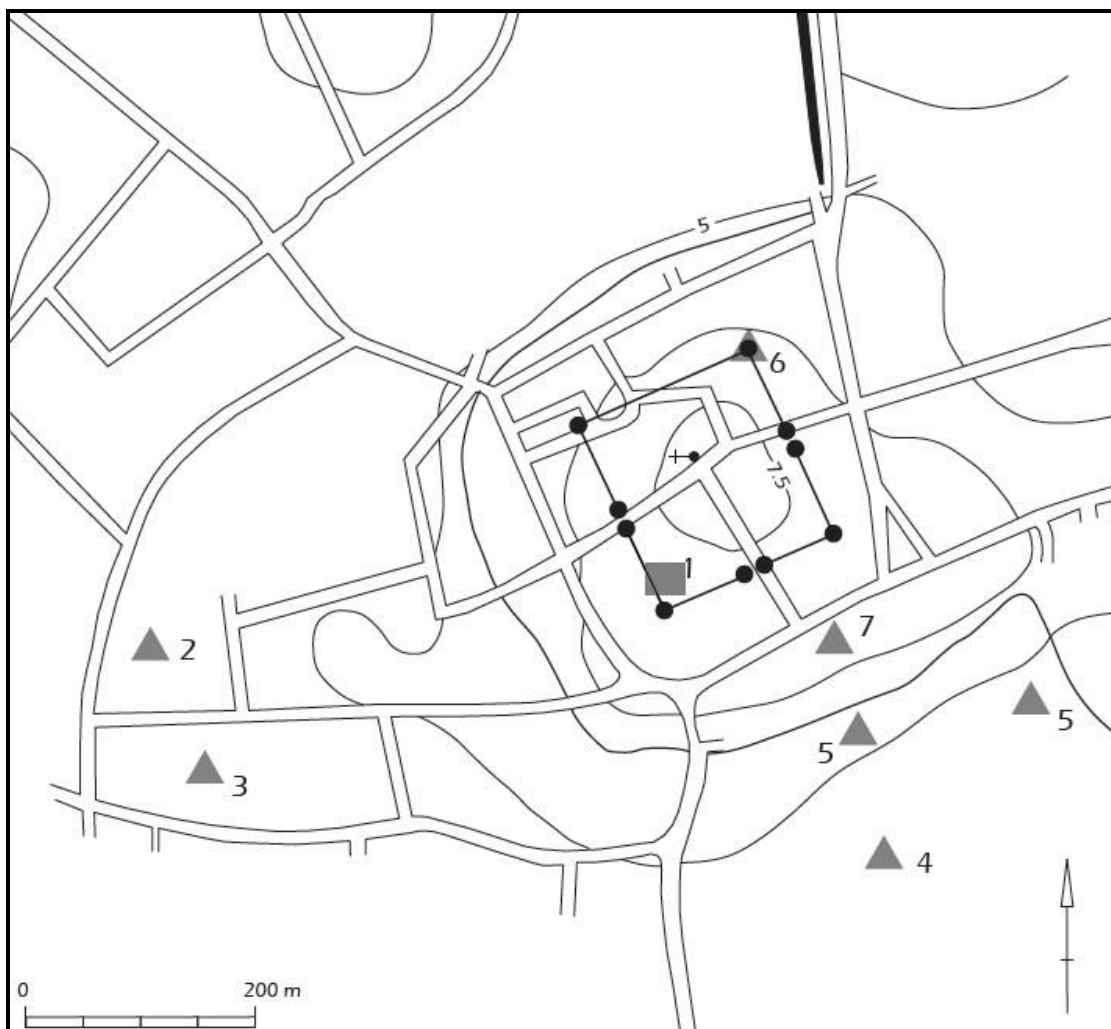
De laat-Romeinse tijd is een relatief slecht gedocumenteerde periode in Vlaanderen. Dit is hoofdzakelijk te wijten aan de combinatie van onkritische herhalingen van verouderde archeologische en historische interpretaties en een voorliefde om slechts enkele specifieke materiaalcategorieën te bestuderen. *Fibulae* of mantelspelden behoren tot een categorie die in het Vlaamse archeologische landschap minder goed gekend is, maar wel een goed typo-chronologisch potentieel heeft. Dit leidde tot de studie van de *fibulae* uit de opgraving van de zuidwesthoek van het *castellum* of

Romeins fort (fig. 1) in Oudenburg (site Oudenburg-Spegelaere). Ten westen van het fort ligt een laat-Romeins inhumatie grafveld met talrijke vondsten, opgegraven door J. Mertens in de jaren 1960 (Mertens 1971). De *fibulae* uit dit grafveld zijn hier ook opgenomen als aanvullende en vergelijkende data. Het dient vermeld te worden dat de eenvoudige spiraal- of draad*fibulae* in deze studie niet zijn opgenomen wegens de weinige typologische verschillen en de beperkte bijdrage tot de problematiek van de dateringen en invloeden. Deze zijn reeds besproken in een beschouwing van de productie van *fibulae* binnen het fort (Vanhoutte et al. 2009).

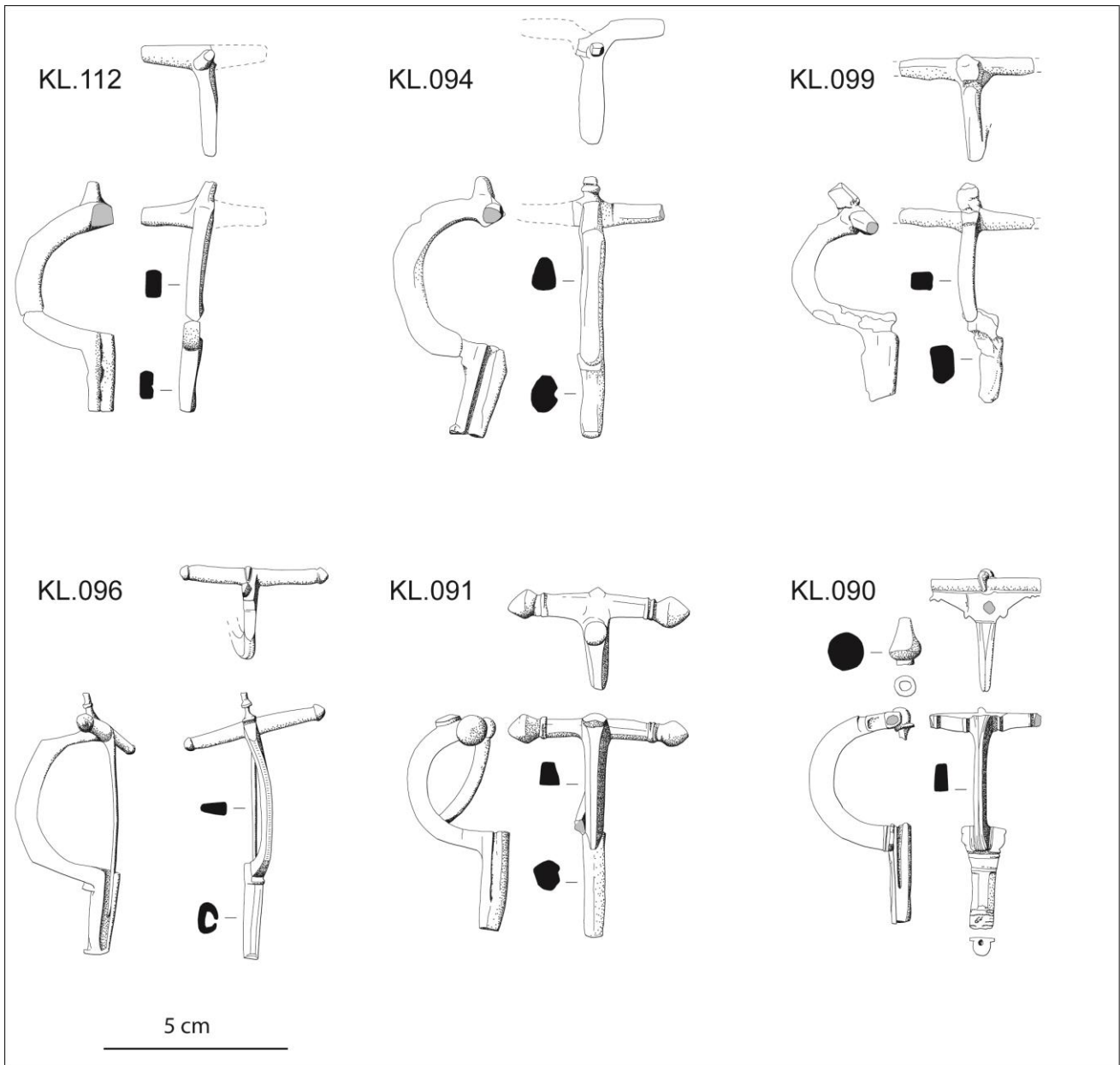
Het hoofddoel van deze materiaalstudie is om te onderzoeken wat deze vondsten kunnen bijdragen aan de kennis over Romeins Oudenburg, aangevuld met een diepere uitwerking van de kruisboog*fibula*.

Het *castellum* van Oudenburg werd rond 200 n. Chr. opgericht, na een periode van onrust en groeiende chaos door onder andere pest-uitbraken, verhoogde belastingen, interne opstanden en externe invallen (Thoen 1987, 63). Deze

periode staat in het noorden van het Rijk gekend als een periode van groeiende militarisatie en depopulatie (Nouwen 2006, 216-217; Nouwen 1988, 8). Het einde van het crematiegrafveld markeert ook de opgave van de civiele bewoning in Oudenburg, rond 270 n. Chr. Gelijktijdig vond een volledige versterking van de versterkingen plaats (Vanhoutte et al. 2009, 95-96) en in de 4de eeuw werd het fort onderdeel van de *Litus Saxonicum*.

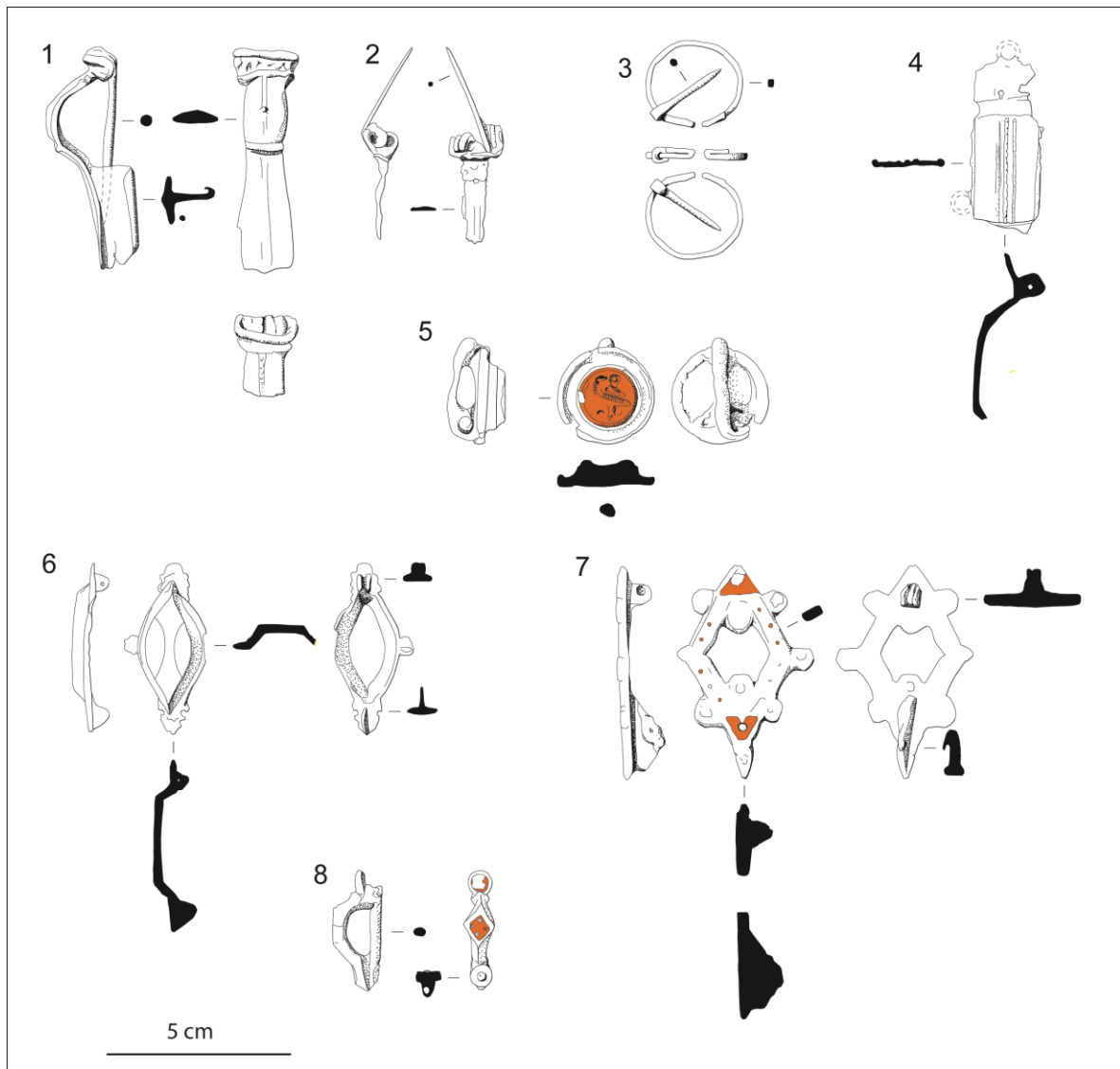
Figuur 1. Overzichtskartaal van de opgravingen in Oudenburg. 1. De zuidwestelijke hoek van het *castellum* (Oudenburg-Spegelaere, 2001-2005); 2. Inhumatiegrafveld A (1960-1970); 3. Inhumatiegrafveld B (1962); 4. Crematiegrafveld (1990-1994); 5. Bewoningssporen uit de hoge keizertijd; 6. Noordoostelijke hoek van het *castellum* (2003-2004); 7. Site Hoogstraat (2003).

Figuur 2. Selectie van de kruisboogfibulae uit de opgraving Oudenburg-ZW hoek castellum. (Tekeningen door Sylvia Mazareel, Onroerend Erfgoed).

In totaal zijn op de site van Oudenburg-Spegelaere zestien kruisboogfibulae (fig. 2), twee spiraal-fibulae (fig. 3: 1, 3: 2), één scharnierfibula (fig. 3: 4), drie emailfibulae (fig. 3: 6, 3: 7, 3: 8), één ringfibula (fig. 3: 3) en één schijffibula (fig. 3: 5) gevonden.

De verdere bespreking van deze vondsten gebeurt op basis van de beschouwing van de vondstcontext enerzijds en een typo-chronologische en vergelijkende studie met materiaal uit andere Romeinse provincies anderzijds.

Figuur 3. Selectie fibulae uit de opgraving Oudenburg-ZW hoek castellum. (Tekeningen door Sylvia Mazareel, Onroerend Erfgoed).

1.1 VONDSTCONTEXT EN TYPOCHRONOLOGIE

Het Oudenburgse fort is stratigrafisch zeer complex. De eerste opgravingen door J. Mertens leverden een fortmodel met drie opeenvolgende bouwfases (Mertens 1987), maar op basis van de opgravingen in de zuidwesthoek van het *castellum* is het model aangepast tot een vijfdelig fortmodel (Vanhoutte 2007, 199-236) waarin zeker drie verschillende houtbouwfases en twee steenbouwfases te onderscheiden zijn.

De *fibulae* zijn per fase apart uitgezet om de relatie met de gevonden structuren na te gaan. De meeste vondsten komen uit de vierde en vijfde fase en de bovenliggende lagen, die aangeduid zijn als post-Romeinse occupatielagen. Vervolgens zijn de typochronologische gegevens van de verschillende *fibulae* vergeleken met de fortchronologie per fase. Hieruit viel op te merken dat de meeste vondsten zich niet in situ bevonden, wat hoofdzakelijk het gevolg was van 'opspit' of vergravingsprocessen.

Dit heeft mogelijk te maken met de discontinue bezetting van het fort, wat betekent dat infrastructuur vele veranderingen onderging. Dit ging meestal gepaard met het nivelleren van het terrein, waarvoor grond van buiten het fort werd gebruikt, ook vanop de voormalige civiele nederzetting. Dit verklaart de aanwezigheid van sommige civiele gebruiksvoorwerpen binnen de verdedigingsmuren, hoewel dit ook simpel te verklaren valt door te stellen dat een fort niet alleen toegankelijk was voor militairen.

Een aantal stukken bevonden zich mogelijk wel nog *in situ*. De ruimtelijke spreiding van de vondsten en de beschouwing van de aard van de vondstcontexten, leverden geen noemenswaardige conclusies. De chronologische analyse daarentegen toonde dat vier kruisboogfibulae te dateren vielen tussen 280 en 320 n. Chr. Dit plaatst hen in het veronderstelde bewoningshiaat tussen de vierde (260-280 n. Chr.) en de vijfde periode (325-410 n. Chr.) (Vanhoutte 2007, 202-222). Dit kan er mogelijk op wijzen dat er toch een militaire aanwezigheid was in het fort in die periode, die echter niet zichtbaar is in de zuidwesthoek van het *castellum*.

1.2 VERGELIJKENDE STUDIE

Naast een typo-chronologische en ruimtelijke analyse was ook een vergelijkende studie gewenst om inzicht te verwerven in de spreiding van de gevonden types *fibulae*. De twee spiraalfibulae, de Nauheimfibula (fig. 3: 2) de ogenfibula (fig. 3: 1) en de ringfibula (fig. 3: 3) zijn relatief eenvoudig en kennen gelijkenissen

doorheen meerdere provincies, zowel in *Britannia* en Gallië als de Rijn provincies (Snape 1993; Feugère 1985; Riha 1979; Ettliger 1973). Merkwaardig is wel dat de ogenfibula geen ogendecoratie heeft. De gevonden scharnierfibula (fig. 3: 4) kent parallelen uit *Germania Superior*, *Raetia* en *Noricum* (Riha 1979; Ettliger 1973). Er is echter geen overeenkomstige vorm gevonden voor de twee circulaire aanhangsels langs de zijkant. Er zijn drie emailfibulae gevonden. De eerste heeft een ruitvorm met een open centrum en ronde satellieten aan de buitenkant (fig. 3: 7). Mogelijk is dit een beschadigde *tutulusfibula*. Deze heeft voornamelijk parallelen uit het gebied tussen Seine en Marne (Philippe 1999) en in Augst (Riha 1979). De tweede is een kleine ruitvormige fibula met ingelegde parels (fig. 3: 8), waarvoor slechts één overeenkomst is gevonden in een grafveld te Dillingen-Saar in Nederland (Glansdorp 2005). De derde fibula heeft een afgeronde en uitgeholde ruitvormige beugel met aanhangsels aan de zijkant (fig. 3: 6). Een parallel met de exacte vorm is hiervoor niet gevonden. De schijffibula is een vergulde circulaire schijffibula met een *intaglio* decoratie en een vogel figuur centraal (fig. 3: 5). Dit stuk vertoont een grote affiniteit met de vondsten uit *Britannia*, zoals die uit Richborough (Bayley & Butcher 2004). De kruisboogfibulae (fig. 2) zijn terug te vinden in het hele westelijke deel van het Romeinse Rijk (Swift 2000).

Algemeen valt een verschil in verspreiding op te merken tussen de spiraal-, scharnier- en email-fibulae

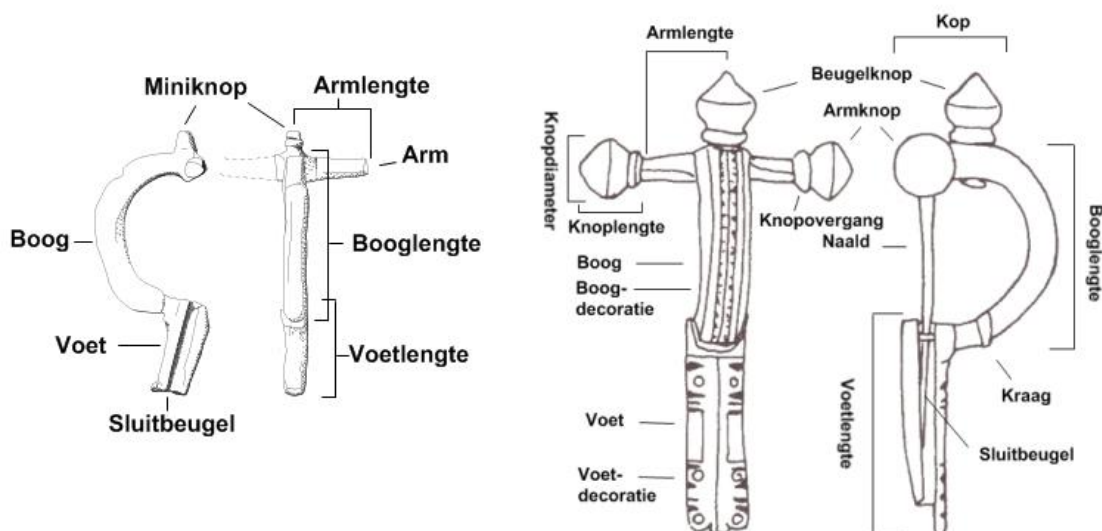
enerzijds, die vooral in de continentale provincies voorkomen en lijken aan te sluiten bij de grote modetendenzen van de 1ste en 2de eeuw n. Chr., en de schijffibula anderzijds, die duidelijk verwant is aan de exemplaren uit *Britannia*. De vormelijke uitzonderingen van bepaalde exemplaren zijn mogelijk te verklaren door de aanwezigheid van een lokaal productiecentrum of door de beperkte kennis van Romeinse *fibulae* in onze streken.

2 De kruisboogfibula

De kruisboogfibula behoort tot de overkoepelende categorie van de beugelfibulae, met een scharniersysteem en een (semi-)geometrisch uiterlijk. Ze zijn meestal vervaardigd uit een koperlegering, maar kunnen ook in ijzer, zilver of sporadisch in goud voorkomen (Bayley & Butcher 2004, 26-40; Riha 1979, 37-38). Er bestonden minstens drie verschillende productiewijzen: het massief gieten van een volledige *fibula*, een combinatie van gieten en

smeden van de verschillende onderdelen en het volledig smeden met een holle opmaak. Een kruisboogfibula heeft vaak verschillende soorten decoratie. De meest voorkomende zijn groeven, indrukken, perforaties en inkepingen. Bij een bepaald subtype (Keller type 5; fig. 5: 12) is het zelfs mogelijk dat er een medaillon of figuur op de voet werd geplaatst.

Een kruisboogfibula bestaat uit drie grote delen (fig. 4): de kop, de beugel en de naald. De kop bestaat uit de armen, met het scharnierelement van de naald, en aanvullend de armknoppen en beugelknop. Opmerkelijk is dat de originele vorm echter geen knoppen heeft. De beugel zelf bestaat uit de boog en de voet. De ruimte tussen de boog en de naald is een functionele ruimte, waar de plooiën van het kledingstuk behoren. De voet bevat de sluitbeugel of naaldhouder, waar de naald in past om de mantelspeld te sluiten.

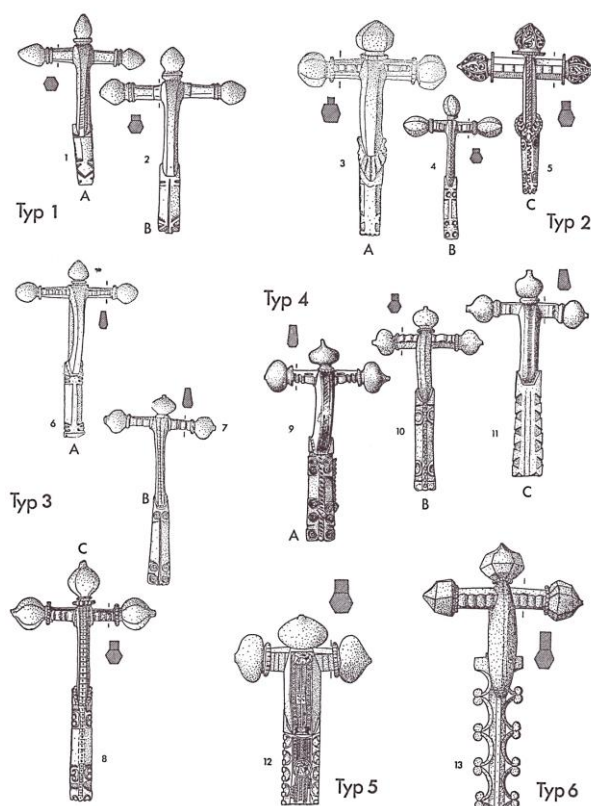
Figuur 4. Aanduidingen van de gebruikte terminologie in dit onderzoek.

Links: een afbeelding van een vroege kruisboogfibula zonder knoppen (uit Oudenburg-ZW hoek castellum). Rechts: een ontwikkelde kruisboogfibula (Ettlinger 1971). Niet naar schaal.

De kruisboogfibula is als gebruiksvoorwerp onderhevig aan een vormelijke en symbolische evolutie doorheen de tijd. Sinds het einde van de 19de eeuw hebben een aantal onderzoekers zich bezig gehouden met het opstellen van typologieën, waarbij de term 'kruisboogfibula' voor het eerste gelanceerd werd door H. Van Buchem (1941). Deze term wordt in dit onderzoek verkozen, omdat de recentere benaming van 'drieknoppenfibula' de originele vorm (zonder knoppen) uitsluit. De meeste typologieën splitsen deze twee vormen op, waardoor er verwarring kan ontstaan ondanks dat dit subtypes van dezelfde fibulavorm zijn. De Duitstalige literatuur maakt een onderscheid tussen de *Armbrust-scharnierfibel* en de *Zwiebelknopffibel* (Riha 1979; Ettliger 1973). In het Engels wordt er gebruik gemaakt van één naam: de *crossbow brooch*, met verschillende variaties (Bayley & Butcher 2004): *light*, *developed*, *middle-weight* en *heavy*. In het Frans wordt de term *fibule cruciforme* gebruikt (Feugère 1985).

De meest gebruikte typologie (fig. 5) is die van E. Keller (1971) die werd opgesteld aan de hand van de grafvondsten uit *Pannonia* (Südbayern, Duitsland). Hij maakte een standaardtypologie met zes subtypes waarbij hij zich concentreerde op de dateringen, met verdere onderverdelingen gebaseerd op vormelijke of decoratieve veranderingen. Keller plaatst types 1 tot 4 tussen 290 en 380 n. Chr. Deze verschillen voornamelijk op basis van de knopvormen. Type 5 wordt gedateerd tussen 370 en 400 n. Chr. en verschilt sterk in vorm en

decoratie met de rest: het geheel komt gedrongen over en kan voorkomen met niëllodecoratie¹ of geëtste portretten of inscripties.

Figuur 5. De typologie van Keller met de meest typische vormen per type (Keller 1971). Niet naar schaal.

De laatste en meest luxueuze vorm is type 6 dat vanaf 400 n. Chr. voorkomt. Het werk van Keller is echter een regionale studie met een chronologische afbakening, wat een bepaalde beperking in de toepasbaarheid geeft. Nadien zijn er meerdere regionale studies verschenen, maar slechts twee studies hebben aanpassingen aan de

1 Niëllodecoratie is een mengsel van koper, zilver en lood sulfiden en geeft een zwarte kleur. De Romeinse edelsmeden gebruikten dit om patronen of woorden in metaal te graveren als decoratie.

bestaande typologie ondernomen. De eerste was P. Pröttel (1988, 347-372) met chronologische aanpassingen op het model van Keller. De tweede was de uitgebreide studie over de evolutie en distributie van de kruisboogfibula van E. Swift (2000,13-88), gebaseerd op vondsten uit verschillende provincies van het Rijk, hoewel ook zij in haar evolutiemodel geen rekening hield

met de vroegste vormen van deze *fibula*. Deze verschillende en vaak onafhankelijke beschouwingen hebben tot resultaat dat er terminologische en typologische verwarring ontstaat bij een vergelijkende studie. Als illustratie zijn de acht meest gebruikte typologieën hier tegenover elkaar gezet (fig. 6).

Keller	Riha	Van Buchem	Hull	Feugère	Ettlinger	Jobst	Böhme
type:	type:	type:	type:	type:	type:	type:	type:
	6.4	I	T190		56	25	28
1a	6.5.1	II	T191A		57	26	
1b		II	T191B	31a			
2a	6.5.2	III a		T192	31a		
2b		III b			31b		
2c		IV a			31b		
3a	6.5.3	IV a		T192	31c		
3b		IV b			31c		
3c		V			31d		
4a	6.5.4	IV a		T192	31d		
4b		IV b			31d		
4c		V			31d		
5	6.5.5	IV b		T192	31e		
5		V			31e		
6	6.5.6	IV c		T192	31f		

Figuur 6. Vergelijkende tabel met de acht meest gebruikte typologieën voor de kruisboogfibula (opgesteld door auteur)

De kruisboogfibulae wordt traditioneel gezien als een symbool van militaire en officiële autoriteit (Swift 2000, 3-4, 13). Deze interpretatie wordt aangereikt door iconografische weergaves van militaire en administratieve invloedrijke figuren, waarbij de kruisboogfibula terug te vinden is op de rechterschouder. Het officiële karakter en een ongewoon groot aantal vondsten in *Pannonia*, leidde tot de hypothese dat deze mantelspelden in een centrale productieplaats in *Pannonia* vervaardigd werden. Swift (2000, 30-62) heeft aan de hand van de stilistische eigenschappen en door de mate van uniformiteit of variatie doorheen de verschillende provincies

te vergelijken, getracht aan te tonen dat het productie- en distributiesysteem veel complexer was. Op chronologisch vlak kan er algemeen besloten worden dat de fibulae op het einde van de 3^e eeuw en in het begin van de 4^e eeuw in lokale productieplaatsen gefabriceerd werden. Halverwege de 4^e eeuw meent Swift de verschuiving naar een centraal gecontroleerde werkplaats te zien, door de toenemende mate van uniformiteit in de fibulae. Naar het einde van de 4^e eeuw en het begin van de 5^e eeuw toe, meent ze opnieuw een tendens naar lokale of regionale *workshops* te zien, met een specifieke clustering in de westelijke provincies.

2.1 METINGEN EN RESULTATEN

Om deze hypothesen te testen, zijn alle exemplaren uit het fort en grafveld van Oudenburg (fig. 1) gemeten en vergeleken. De metingen bestaan uit twee delen. Eerst zijn de totaalafmetingen genomen: de lengte (kop tot voet), de breedte (tussen beide armuiteinden, met knop indien aanwezig) en de hoogte (top van de boog). Vervolgens zijn detailmetingen uitgevoerd op de afzonderlijke onderdelen (fig. 4): de armlengte (één arm zonder knop), de booglengte (de afmeting tussen kop en voet), de voetlengte en de knopgrootte (diameter). Daarnaast is het gewicht van alle stukken bepaald.

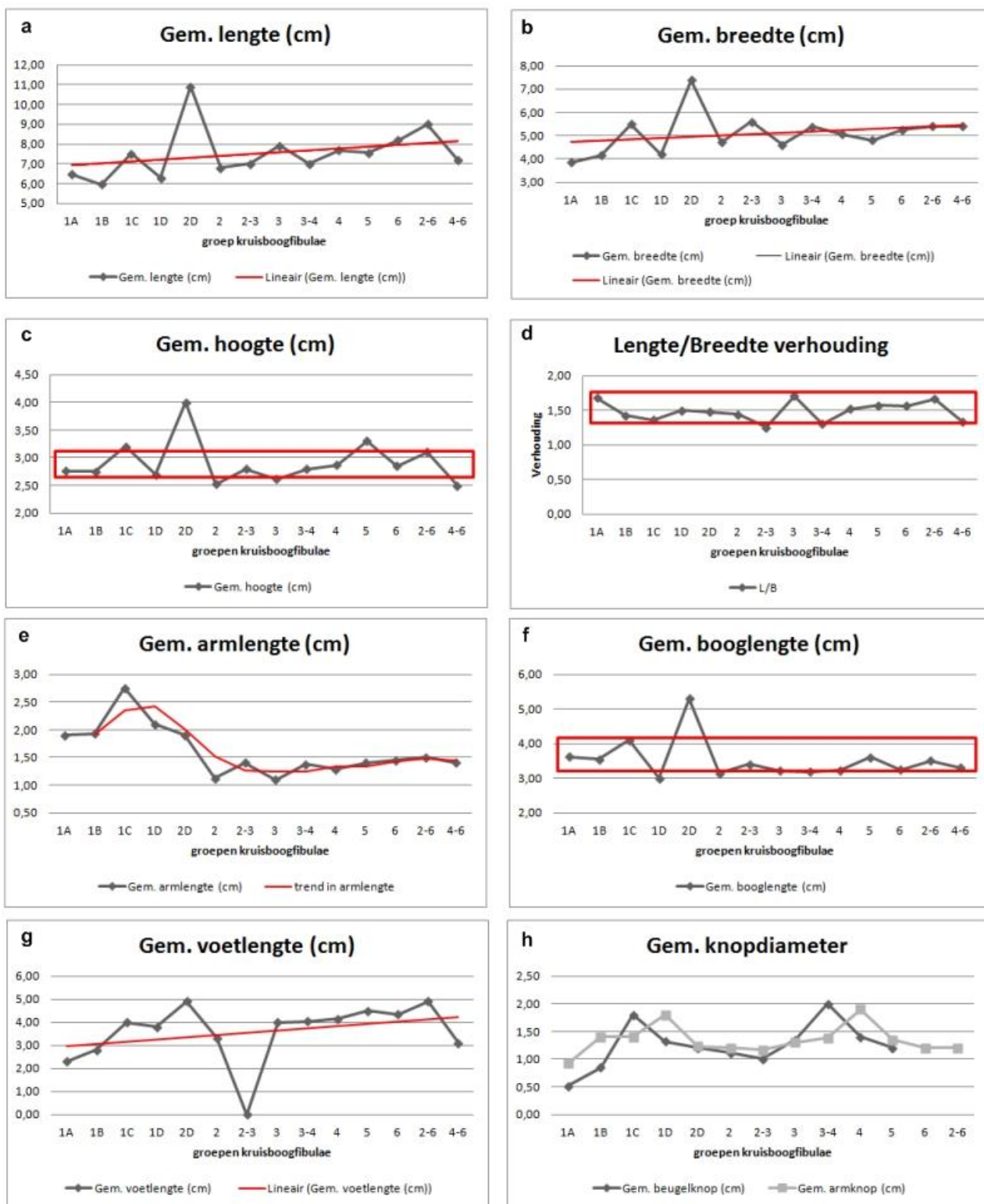
Het eerste wat opvalt, is een vergrotingstendens in de chronologische evolutie; zowel de afmetingen van de lengte als de breedte stijgen (fig. 7: a, b) van de oudste naar de jongste types. Dit is vooral te wijten aan een bijna constante toename in de voetlengte en de vergroting van de knoppen (fig. 7: h). Uit de gecombineerde stijging in de lengte en de breedte kan vastgesteld worden dat dit niet met willekeurige afmetingen gebeurde, maar dat er een (mogelijke) standaardverhouding (fig. 7: d) bestond tussen de totale lengte en breedte, waardoor de lengte bijna altijd anderhalf keer zo groot is als de breedte. Wanneer de armknoppen voor het eerst opkomen, zien we dat de armlengte afneemt (fig. 7: e), wellicht om aan deze verhouding te voldoen. Pas wanneer de lengte stijgt, stijgt de armlengte ook licht.

Een tweede punt is dat de hoogte relatief constant blijft (fig. 7: c), tussen ongeveer 2,6 en 3,0 cm. De boog verandert nauwelijks van vorm of van afmetingen en de ruimte tussen naald en boog blijft ongeveer even groot.

Een derde vaststelling is dat aan de hand van het gewicht de verschillende productiewijzen kunnen vastgesteld worden, wanneer geen andere wetenschappelijke analysemethoden beschikbaar zijn. Zoals eerder vermeld, zijn er verschillende manieren om een *fibula* te maken (zie boven). Op basis van het gemeten gewicht en de observatie van de onderdelen kunnen we veronderstellen dat er een evolutie zichtbaar is: eerst werden de volledige *fibulae* massief gegoten, maar naarmate de complexiteit van het object stijgt, werd een combinatie van gieten en smeden gebruikt. De jongste en meest complexe stukken werden dan volledig uit losse onderdelen samengesmeed. Mogelijk is er een grotere verscheidenheid in de metaalsamenstellingen en de productiewijzen, maar deze kon nog niet achterhaald worden.

Als laatste observatie dient vermeld te worden dat de exemplaren uit Oudenburg van de types 5 (Keller) en 2D (Keller-Pröttel) uitzonderingen zijn op de bestaande typologische criteria.

De resultaten van deze studie kunnen echter een vertekend beeld geven omwille van het kleine aantal objecten en dienen getest te worden in een grotere dataset.

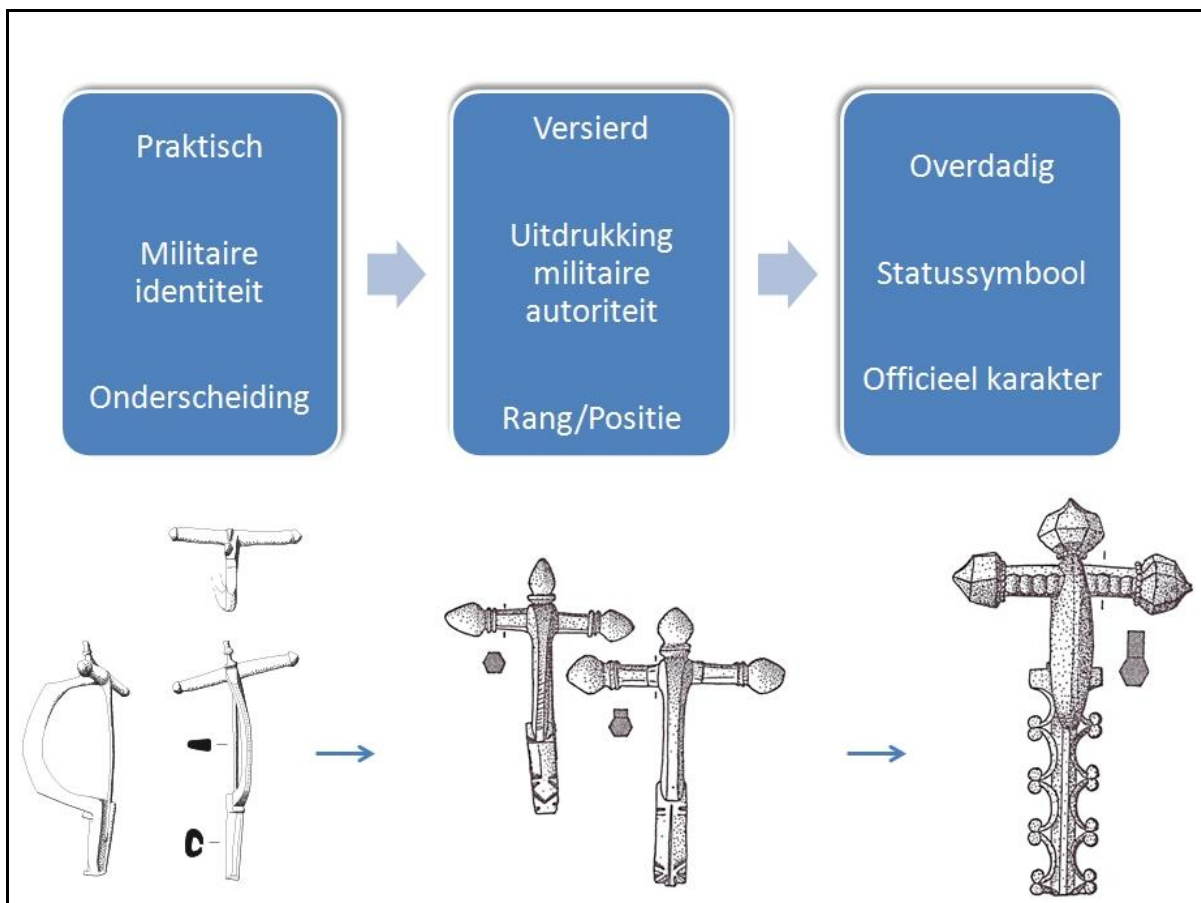
Figuur 7. De voornaamste grafieken met betrekking tot de metingen van de kruisboogfibulae van het castellum van Oudenburg en grafveld A: a) gemiddelde lengte; b) gemiddelde breedte; c) gemiddelde hoogte; d) lengte/breedte verhouding; e) gemiddelde armlengte; f) gemiddelde booglengte; g) gemiddelde voetlengte; h) gemiddelde knopdiameter.

2.2 DE REGELS VAN DE KRUISBOOGFIBULA

Wat betekent dit nu ten opzichte van de gekende hypotheses? Aan de hand van deze resultaten zijn er een aantal voorstellen mogelijk. Uit berekeningen op het materiaal van het grafveld en het fort is een mogelijke standaardverhouding tussen de lengte en de breedte naar voor gekomen. Indien dit geen toeval is, kan dit de uniformiteit van de vorm verklaren. Zo is het mogelijk dat verschillende regionale productieplaatsen gelijkaardige *fibulae* produceerden. Aangezien het hier over een officieel staatsymbool gaat, ging dit mogelijk gepaard met

een aantal criteria waaraan de producten dienden te voldoen.

De stijging in de afmetingen is mogelijk het gevolg van bepaalde modetendensen. Om een bepaalde (tot nu toe ongekende) reden worden de voeten of de knoppen uitgebreider (fig. 7: g-h), waardoor de andere onderdelen aangepast moeten worden om aan de verhouding te voldoen. De hoogte blijft echter wel onveranderd, wat betekent dat de functie van de *fibula* niet veranderde en dat het in eerste instantie nog altijd een functioneel voorwerp bleef.

Figuur 8. Schematische weergave van de verandering in betekenis van de kruisboogfibulae, met een voorbeeldillustratie per ontwikkeling.

De overtuiging dat de kruisboog*fibula* altijd een symbool voor militair gezag en officiële status was, komt voort uit de iconografische en historische bronnen (Swift 2000, 13). Dit lijkt echter een ongenueanceerde stelling voor een object dat bijna drie eeuwen in gebruik is. Zelden wordt er rekening gehouden met de originele vorm (*Armbrustscharnierfibeln*), hoewel men deze wel herkende als de directe voorganger van de meer 'ontwikkelde' vorm (*Zwiebelknopffibel*). Enkel in bepaalde Engelstalige literatuur zijn deze terug te vinden onder de *crossbow brooches* (Bayley & Butcher 2004; Swift 2000). Wanneer deze vormen erbij genomen worden, is het duidelijk dat dit stuk allesbehalve onveranderlijk is, ondanks de schijnbare gelijkaardige vorm. Er zijn vele decoratieve en morfologische verschillen te bemerken in de afzonderlijke onderdelen. De kruisboog*fibula* was echter deel van een uniform en diende herkend te worden als een symbool van autoriteit, wat verklaart waarom het geheel gelijkaardig overkomt. De subtielere onderdelen zijn echter even sterk onderhevig aan de heersende mode als enig andere soort kledijaccessoire.

Wanneer het duidelijk is dat de evolutie van het object een zekere dynamiek bevat, is het aannemelijk dat de sociale en symbolische betekenis erachter ook veranderlijk was. Uit de resultaten van deze studie kunnen we alle onderzochte exemplaren in drie grote groepen opdelen (fig. 8), ongeacht de typologische onderverdeling. De eerste groep bevat de vormen die

overeenkomen met de *Armbrustscharnier-fibeln/light crossbow brooches* (Bayley & Butcher 2004; Riha 1979; Ettliger 1973) en Keller/Swift type 1. De tweede groep kan gelijkgesteld worden aan Keller/Swift type 2-4, de *middle-weight crossbow brooches* en de overeenkomstige typologieën (fig. 6). De derde groep komt overeen met Keller type 5-6 en de *heavy crossbow brooches* en de overeenkomstige typologieën (fig. 6). Op basis van deze drie groepen is er een potentieel verschil in sociale betekenis af te leiden.

De eerste groep had wellicht nog geen indicatie van een hoge status. De originele vorm was niet opvallend, maar praktisch en licht - duidelijk functioneel - , weinig meer dan een grote boog voor een zware mantel en een breed scharnier. De vondstcontexten zijn vrijwel altijd militair of geassocieerd met militaire aanwezigheid.

De tweede groep wordt gekenmerkt door het verschijnen van knoppen, het uitbreiden van de verschillende onderdelen en kent algemeen meer decoratie, ondanks de grotere mate van uniformiteit. Het is waarschijnlijker dat deze objecten wel een officieel karakter hadden.

De derde groep kent een toename in grootte en decoratie. Deze *fibulae* worden overmatig gedecoreerd en verguld en overstijgen hun praktisch nut. De symbolische waarde is hier duidelijk gestegen, zeker ten opzichte van de eerste groep. Een goed voorbeeld hier is de diptiek van de Romeinse generaal Stilicho (fig. 9), gemaakt rond 395 n. Chr. Het toont een kruisboog-*fibulae* van de derde groep op de rechterschouder

van Stilicho, maar ook op de schouder van zijn zoon. Dit doet vermoeden dat de kruisboogfibula een statussymbool is, dat zelfs kan doorgegeven worden via verwantschap.

Algemeen kan dus gesteld worden dat de kruisboogfibulae een sociale evolutie ondergingen (fig. 8). De eerste groep bestaat uit praktische objecten, waarschijnlijk met een militaire associatie en mogelijk

gelinkt aan een bepaalde rang of onderscheiding. De kruisboogfibulae van de tweede groep groeiden uit tot een vorm van militaire autoriteit, eventueel ook gekoppeld aan een bepaalde rang, terwijl de objecten uit de derde groep een statussymbool geworden zijn. Niet enkel meer gedragen door militairen, maar ook door hoge administratieve leden van het Romeinse Rijk en hun familie.

Figuur 9. Diptiek van Stilicho met vrouw en zoon, gemaakt rond 395 n. Chr. Zowel Stilicho als zijn zoon dragen een kruisboogfibula op de rechterschouder (Swift 2003).

3 Besluit

In deze paper is er in eerste instantie geprobeerd om duidelijk te maken dat zelfs minder gekende materiaalcategorieën kunnen bijdragen aan de archeologische vraagstelling. Niet alleen geven de *fibulae* uit het fort van Oudenburg aanvullende informatie over de chronologie en het belang van de site, maar kunnen ze ook gebruikt worden om de positie van dit militair bolwerk in een breder netwerk van het Romeinse Rijk weer te geven.

Een tweede punt dat hier aangehaald kan worden is dat dergelijke studies ook kunnen aansluiten bij het de grotere historische en archeologische vraagstellingen, ondanks de beperktheid van de dataset en de onderzoekstechnieken. De kruisboog*fibulae* uit het fort en het grafveld zijn gebruikt om de bestaande hypotheses rond dit type object te testen en nieuwe inzichten aan te reiken. De resultaten en interpretaties uit dit onderzoek dienen uiteraard op een grotere schaal gecontroleerd te worden, maar tonen aan dat ook zonder wetenschappelijke analyses bepaalde conclusies kunnen aangereikt worden. De gedetailleerde

afmetingen en observaties hebben geleid tot een nieuwe mogelijkheid in de technologische interpretatie, zijnde het mogelijke bestaan van een standaard die verspreid kan worden over verschillende *workshops*. Aan de hand van de morfologische en stilistische evolutie, zoals het verschijnen van knoppen, de vergrotingstendens en de toename in decoratie, kunnen er zelfs suggesties gemaakt worden over de sociale interpretatie en transformatie. Dit dient natuurlijk altijd gecombineerd te worden met de historische en iconografische bronnen, indien mogelijk.

Het toepassen van wetenschappelijke analyses zou een volgende stap in dit onderzoek kunnen zijn, waarbij de bovenstaande resultaten getest kunnen worden in een grotere dataset met meer mogelijkheden.

Dankwoord

Hierbij wil ik de gelegenheid te baat nemen om Prof. Dr. Wim De Clercq en Sofie Vanhoutte (Agentschap Onroerend Erfgoed) te bedanken voor hun hulp en steun in dit onderzoek.

Bibliografie

BAYLEY J. & BUTCHER S., 2004: *Roman Brooches in Britain: a technological and typological study based on the Richborough collection*, London.

ETTLINGER E., 1973: *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Bern.

FUEGERE M., 1985: *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête a la fin de Ve siècle après J.C.*, Revue Archéologique de Narbonnais 12, Paris.

GLANSDORP E., 2005: *Das Gräberfeld Margarethenstrasse in Dillingen-Pachten Studien zur Gallo-römischen Bestattungssiten*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 80, Bonn.

KELLER E., 1971: *Die spätrömische Grabfunde in Südbayern*, München.

MERTENS J. & VAN IMPE L., 1971: *Het laat-Romeinse grafveld te Oudenburg*, Archaeologica Belgica 135, Brussel.

MERTENS J., 1987: *Oudenburg Romeinse Legerbasis aan de Noordzeekust*. Archaeologicum Belgii Speculum 4, Brussel.

MOSTAERT F., 2000: Geografische situering en ontwikkeling van de Vlaamse kuststreek. In: MEULEMEESTER J. L. (ed.) *Met zicht op zee*. Tielt, p.2-6.

NOUWEN R., 1988: *De verloren grens. De Germaanse invallen en de Frankische kolonisatie in onze gewesten*, Hasselt.

NOUWEN R., 2006: *De Romeinen in België (31 v.C.-476 n.C.)*, Leuven.

PHILIPPE J., 1999: *Les fibules de Seine-et-Marne du 1er siècle av. J.-C. au 5e siècle ap. J.-C.*, Mémoires Archéologiques de Seine-et-Marne 1, Dammarie-lès-Lys.

PRÖTTEL P. 1988: Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz* 35, 347-372.

RIHA E., 1979: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, *Forschungen in Augst* band 3, Augst.

SNAPE M., 1993: *Roman Brooches from North Britain*, *Bar British Series* 235, Oxford.

SWIFT E., 2000: *Regionality in Dress Accessories in the Late Roman West*, *Monographies instrumentum* 11, Montagnac.

SWIFT E., 2003: *Roman Dress Accessories*, *Shire Archaeology* 85, Buckinghamshire.

THOEN H., 1987: *De Romeinen langs de Vlaamse Kust*, Oudenburg.

VAN BUCHEM H., 1941: *De fibulae van Nijmegen*, Nijmegen.

VANHOUTTE S., 2007: Het Romeinse castellum van Oudenburg herontdekt, *Relicta* 3, 199-236.

VANHOUTTE S., BASTIAENS J., DE CLERCQ W., DEFORCE K., ERVYNCK A., FRET M., HANCA K., LENTACKER A., STIEPERAERE H., VAN NEER W., COSYNS P., DEGRYSE P., DHAENZE W., DIJKMAN W., LYNE M., ROGERS P., VAN DRIEL-MURRAY C., VAN HEESCH J. & WILD J., 2009: De dubbele waterput uit het laat-Romeinse castellum van Oudenburg (prov. West-Vlaanderen): tafonomie, chronologie en interpretatie, *Relicta* 5, 9-115.